

lung für Berufs- und Wirtschaftspädagogik. Schneider W. Wirtschaftspädagogik in Österreich. Manz, Wien, 1983. S. 131–142.

3. Slepcevic-Zach P., Stock M. Selbstverständnis der Wirtschaftspädagogik. *bwp@ Berufs- und Wirtschaftspädagogik – online*. Ausgabe № 16. 2009. URL: www.bwpat.de/ausgabe16/slepcevic_stock_bwpat16.pdf.

4. Deißinger T. Warum funktionieren berufliche Vollzeitschulen in Deutschland anders als in Österreich? Kritische Anmerkungen im Zeichen nationaler und internationaler Problemlagen. Fortmüller R., Greimel-Fuhrmann B. *Wirtschaftsdidaktik – Eine Tour d’Horizon von den theoretischen Grundlagen zur praktischen Anwendung*. Festschrift für Josef Aff. Wien (Manz), 2010. S. 181–189.

5. Bank V. *Berufs- und Wirtschaftspädagogik: Epitaph einer Disziplinlosen*. Büchter K., Kipp M., Klusmeyer J.: *bwp@ Berufund Wirtschaftspädagogik*. Ausgabe 16. URL: www.bwpat.de/ausgabe16/bank_bwpat16.pdf.

6. Rebmann K., Tenfelde W., Uhe E. *Berufs- und Wirtschaftspädagogik. Eine Einführung in Strukturbegriffe*. 3. Aufl., Gabler Verlag, Wiesbaden, 2005. 147 s.

7. Schelten A. *Begriffe und Konzepte der berufspädagogischen Fachsprache. Eine Auswahl*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2000. 212 s.

8. Schmiel M., Sommer K.-H. *Lehrbuch Berufs- und Wirtschaftspädagogik*, München: Franz Ehrenwirth Verlag GmbH & Co. KG, 1985. 298 s.

9. Pätzold G. *Berufspädagogik*. Kaiser F.-J., Pätzold G.: *Wörterbuch Berufs- und Wirtschaftspädagogik*. 2. Aufl., Julius Klinkhardt, Bad Heilbrunn, 2006. S. 155–158.

10. Pleiß U. *Wirtschaftslehrerbildung und Wirtschaftspädagogik. Die wirtschaftspädagogische Disziplinenbildung an deutschsprachigen wissenschaftlichen Hochschulen*, Göttingen: Verlag Otto Schwartz & Co, 1973. S. 79–130.

11. *Grundlagen der Berufs- und Erwachsenenbildung*, Bd. 1. Arnold R., Gonon P.: *Einführung in die Berufspädagogik*. Bd. 6, Verlag Barbara Budrich, Opladen & Bloomfield Hills, 2006. 366 s.

12. Dubs R. *Schriftenreihe für Wirtschaftspädagogik: 10 Jahre IWP. Beiträge zu Fragen der wirtschaftlichen Bildung an Schulen und der Ausbildung von Handelslehrern*, Bd. 14, Verlag des Schweizerischen Kaufmännischen Verbandes, Zürich, 1983. 278 s.

13. Institut für Wirtschaftspädagogik St. Gallen: Prof. Dr. Dieter Euler. 2009. URL: <http://www.iwp.unisg.ch/org/iwp/web.nsf/c31e7c476ced62cec1256954003e839e3db6-16750689e9f2c1256a3a002f8f3b>.

УДК 37.091.31:001.4(477) «1600/1929»

ПОНЯТТЕВО-ТЕРМІНОЛОГІЧНА ГРУПА «ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ НАВЧАННЯ» В ГЕНЕЗІ ЇЇ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ (XVII СТ. – 20-ТІ РР. XX СТ.)

Кушнірук С.А., к. пед. н., доцент,
доцент кафедри теорії та історії педагогіки

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті досліджуються на основі лексико-термінологічного аналізу особливості походження та введення в обіг основних термінів поняттєво-термінологічної групи «Організаційні форми навчання» у період з XVII ст. до 20-х рр. XX ст., визначаються їх змістові характеристики; аналізуються ключові події освітнього характеру (затвердження нової системи народної освіти, заснування кафедр «педагогії»), які відобразилися на культурно-педагогічному процесі того часу та посприяли розширенню й оновленню поняттєво-термінологічного апарату дидактики у цілому і досліджуваної термінологічної групи зокрема.

Ключові слова: форма навчання, форма організації навчання, урок, Белл-Ланкастерська система, батавська система навчання, Дальтон-план, мангеймська система навчання, бригадно-ланкова, метод проектів, студійна система.

В статье исследуются на основе лексико-терминологического анализа особенности происхождения и введение в оборот основных терминов понятийно-терминологической группы «Организационные формы обучения» в период с XVII в. до 20-х гг. XX в., определяются их содержательные характеристики; анализируются ключевые события образовательного характера (утверждение новой системы народного образования, основание кафедр «педагогической»), которые отразились на культурно-педагогическом процессе того времени и помогли расширению и обновлению понятийно-терминологического аппарата дидактики в целом и исследуемой терминологической группы в частности.

Ключевые слова: форма обучения, форма организации обучения, урок, Белл-Ланкастерская система, Батавская система обучения, Дальтон-план, Мангеймская система обучения, бригадно-звеньевая, метод проектов, студийная система.

Kushniruk S.A. CONCEPTUAL TERMINOLOGICAL GROUP "FORMS OF ORGANIZATIONAL LEARNING" IN THE GENESIS OF ITS ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT (THE PERIOD XVII CENTURY – 20th YEARS OF THE XX CENTURY)

The article deals with the peculiarities of the origin and introduction into the circulation of the main terms of the conceptual-terminological group "Forms of organizational learning" in the period from the XVII century – 20th years of the XX century, their content characteristics are determined; analyzes the key events of an educational nature (approval of a new system of public education, the founding of pedagogy's departments), which were reflected in the cultural-pedagogical process of that time and contributed to the expansion and updating of the conceptual-terminological apparatus of didactics in general and the investigated terminology group in particular.

Key words: *form of education, form of organization of training, lesson, Bell-Lancaster system, battalion system of education, Dalton-plan, Mannheim system of studies, brigade-lan, project method, studio system.*

Постановка завдання. Групова форма організації навчання, як одна з найбільш ґрунтовно описаних в історичній педагогічній літературі, вперше була впроваджена у навчальний процес братських шкіл України та Білорусі (XVI – XVII ст.). Її головні характеристики (постійний склад груп учнів з однаковими навчальними можливостями; проведення занять за встановленим розкладом; початок занять у чітко визначений час; виконання учнями домашнього завдання та ін.) були обґрунтовані Я.А. Коменським у його фундаментальній праці «Велика дидактика» і послужили основою класно-урочної системи навчання, яка відтоді стала провідною організаційною формою навчання у всьому світі [12, с. 192].

Зауважимо, що попри майже 400-річний досвід існування організаційних форм навчання, донині не повністю з'ясованими лишаються питання походження, часу введення в обіг і змістових характеристик поняттєво-термінологічної групи «Організаційні форми навчання».

До початку XX ст. поняття «форми» та «методи» навчання не розділялися. Перші наукові дослідження окресленої проблеми були проведені наприкінці XIX – початку XX ст. М. Демковим (Демков, 1917), М. Олесницьким (Олесницький, 1887), Л. Соколовим (Соколов, 1914), Г. Поповим (Попов, 1914) та ін. [5; 21; 23; 28].

У 20-х рр. XX ст. форми навчання отожднювалися ученими з активними методами навчання, які запроваджувалися у практику тогочасної школи (Павловський, 1925; Петрович, 1928; Помагайба, 1924, Шохор, 1924; Allport, 1924 та ін.) [15; 18; 20; 34; 36].

Особливості та зміст поняття «форми навчання», «форми навчання учнів на уроці» аналізувалися у 50-х – 90-х рр. XX ст. як у педагогічній літературі (Гончаренко, 1997; Мальований, 1992; Онищук, 1986; Савченко, 1997; Чередов, 1973 та ін.) [4; 31; 22; 25; 32], так і в дисертаційних дослідженнях (Атлантова, 1981; Шпортенко, 1994; Ярошенко, 1997; Вихрущ, 2000 та ін.) [1; 3; 33; 35].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження загальних проблем формування поняттєво-термінологічної системи педагогіки та дидактики в Україні здійснили відомі педагоги та дидакти: Л. Атлантова вивчала розвиток основних понять педагогіки у 1917–1931; В. Бондар, В. Вихрущ, В. Онищук та О. Савченко – окремі питання впорядкування поняттєвого апарату дидактики; В. Шпортенко – розвиток форм навчання в контексті радянської дидактики. У наукових розвідках, що стосувалися форм навчання [31; 32; 35], досліджувалися концептуальні засади організації та розвитку різних форм навчання, поза увагою науковців лишилися лексико-семантичні особливості походження форм навчання тощо. Процеси семантичного розвитку педагогічної лексики XVI – XVII ст. досліджено у роботі О. Зелінської [10]. Але проблема становлення та розвитку поняттєво-термінологічної групи «Організаційні форми навчання» у період XVII – 20-х років XX ст. у вітчизняній дидактичній думці науковцями не досліджувалася. Тому новизна проведеного дослідження очевидна.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у з'ясуванні, на основі лексико-термінологічного аналізу, походження, часу введення в обіг у вітчизняну дидактику і змістових характеристик поняттєво-термінологічної групи «Організаційні форми навчання» у період з XVII ст. до 20-х рр. XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Категорія «форма навчання» є однією з основних у дидактиці та методиках викладання різних предметів. До першої третини XX ст. у науковій і навчально-методичній літературі поняття «методи навчання» і «форми навчання» не розділялися, тому в табл. 1 поняттєво-термінологічна група об'єднує дві категорії і дозволяє простежити їх походження, введення в обіг і особливості функціонування у другій половині XVII – XVIII ст.

У XIX – на початку XX ст. відбулася значна кількість подій освітнього характеру, які

відобразилися на культурно-педагогічному процесі того часу та посприяли розширенню й оновленню поняттєво-термінологічного апарату дидактики. Назвемо основні з них:

1. У 1802 р. у Російській імперії вперше було створено Міністерство народної освіти, яке розробило *статут, прийнятий у 1804 р.* За статutom була затверджена нова система народної освіти: (церковно-парафіяльна школа з терміном навчання 1 рік; повітове училище – 2 роки; гімназія – 4 роки; університет). У 1828 р. було прийнято новий статут, за яким типи шкіл залишалися такі самі, але були розподілені за *становими ознаками*: одні – для дітей нижчих станів (церковнопарафіяльна школа

і повітове училище), інші – для дітей дворян (гімназія й університет) [7].

2. «*Статут університетів*», прийнятий у 1804 р., поклав початок створенню університетів в Україні: (1805 р. відкрився перший в Україні університет у Харкові, 1817 р. в Одесі був заснований Рішельєвський ліцей, який у 1865 р. був реорганізований у Новоросійський університет, у 1834 р. було відкрито Київський університет тощо) [7].

3. 5 листопада 1850 р. на підставі рішення Міністерства народної освіти в університетах України були засновані кафедри «педагогії» «для теоретичної і практичної підготовки студентів до вчительського звання» [11, с. 84]. Закономірно, що від-

Таблиця 1

**Лексико-термінологічний аналіз поняттєво-термінологічної групи
«Методи і форми навчання» (XVII – XVIII ст.)**

Поняттєво-термінологічна група «Методи і форми навчання» Термінологічне поле	
<i>проповіді, казання, лекція, бесіда, вопрошати, диспутоватися, диспутація, диспут, шкільна драма, комедія, публічний діалог</i>	
«Лекція» (від лат. lectio – читання) – лат. походження Термінологічне поле «проповіді», «казання»	Термін «лекція» був синонімом терміну «проповідь» і позначав назву форми організації навчального процесу [10, с. 164].
«Бесіда» Термінологічне поле намовляти (наставляти)	Намовляти (наставляти) та його синоніму бесіда («беседами наставляй дітей» [24]
«Декламації»	«Призначалися для публічного виконання у церквах і школах під час різдвяних і великодніх свят та інших визначних подій» [10, с. 168].
«Година школьная»	У сучасному розумінні – урок, тобто відрізок часу, відведений на шкільне заняття [10, с. 28]; система, що має зовнішню форму (макроструктуру) і внутрішню сутність (мікроструктуру) процесу навчання, компоненти якого перебувають у закономірних зв'язках і залежностях, чим забезпечується його оптимальність та ефективність [2]
«Порядок школьний»	У сучасному тлумаченні – правила, що регламентують діяльність школи [10, с. 28]
«Диспутація» має латинське походження через польське посередництво Термінологічне поле «диспутоватися», «диспутація»	Форма запитань і відповідей була одним із основних прийомів подачі матеріалу; за такою ж формою були побудовані і тогочасні підручники
«Диспутоватися», утвореним на власномовному ґрунті від лат. disputare «сперечатися»	Форма запитань і відповідей [10]
«Диспут» з'явився у 1699 р. в українській мові	Походить від терміна «диспутація» [37, с. 141]
«Шкільна драма»	Театральна вистава
«Комедія» другої половини XVII та XVIII ст.	Театральна вистава запозичена у єзуїтів, що підтверджується у працях другої половини XVII та XVIII ст., зокрема у трактаті Кирила Ставорецького «Перло» (1699): «на комедіях духовних» [29]
«Декламації»	Різновид драматичного мистецтва
«Публічний діалог» або «діалог» (запозичено з грецької мови) [26]	Форма навчально-виховного процесу [37, с. 149; 10, с. 169]. У XVII ст. у Києво-Могилянській академії викладачі з учнями складали діалоги і публічно їх проголошували.

криття кафедр потребувало розробки навчальних програм і навчально-методичної літератури.

4. По всій Україні виникають недільні школи для дорослих і підлітків. Перша школа була відкрита в 1859 р. у Києві за підтримки попечителя Київського навчального округу М. Пирогова. У 1860 р. вийшло «Положення про жіночі училища», згідно з яким було створено два типи жіночих училищ: першого розряду з шестирічним терміном навчання; другого розряду – з трирічним. У 1870 р. почали створювати жіночі гімназії і прогімназії замість жіночих училищ. Термін навчання у гімназіях був семирічним, у деяких гімназіях існував додатковий 8 клас – педагогічний. Випускниці жіночих гімназій до університетів не приймали, їм було дозволено вступати на вищі жіночі курси. Навчання в усіх типах закладів провадилося російською мовою [7].

5. З 70-х рр. XIX ст. по 20-ті рр. XX ст. активізують освітню діяльність земства. Вони організують учительські з'їзди і курси. Перші курси були відкриті у 1867 р. у Катеринославській губернії [7].

Таким чином, розширення мережі навчальних закладів, створення кафедр «педагогіки» зумовило зміни і в поняттєво-термінологічній системі не лише дидактики, а й усїєї педагогіки. Оскільки першими викладачами дисципліни були філософи, теологи, богослови, то й поняттєво-категорійний апарат був наповнений термінологією саме цих дисциплін. Хоча варто відзначити, що під кінець аналізованого періоду навчальна дисципліна «педагогіка» починає наповнюватися термінами, які є в обігу і в сучасній термінологічній системі вітчизняної дидактики (наприклад, урок, форма, метод, екскурсія, групова робота тощо).

На основі аналізу робіт О. Духновича «Народна педагогія на користь училищ і учителів сільських» [6], К.Д. Ушинського («Три елементи школи» (1857), «Про користь педагогічної літератури» (1857), «Недільні школи» (1861), «Питання про народні школи», (1861), «Проект учительської семінарії» (1861), «Рідне слово» (1864) та ін.) [12–14]; М. Олесницького «Краткій курс педагогіки: руководство для женских гимназий и других средних учебных заведений. Теория обучения» [21], Г. Попова «Беседы по общей дидактике» [23], Л. Соколова «Общая дидактика» [28] та ін. нами було складене термінологічне поле поняттєво-термінологічної групи «**Організаційні форми навчання XIX – початку XX ст.**», до якого ввійшли такі терміни:

1) «форма», «діалогічна форма», «викладає», «форма випробувальна», «форма ка-

техизическая», «форма навчання», «форма викладання», «евристична форма навчання»;

2) «підготовка до лекції», «підготовка до уроків», «заняття» (в практичних вправах, заняття річне, заняття домашнє, заняття класне, підготовче, піврічне, заняття практичне, заняття самостійне) «заняття теоретичне», «заняття навчальне», «заняття шкільне»; «відвідувати практичні науки», «робота класна», «робота лабораторна», «репетиція», «екскурсія»;

3) «лекція» (анатомічна, математична, фізична, філософська, медична та ін.), «лекція професорська», «лекція публічна» (університетська, шкільна), «читання лекцій»;

4) «урок», «урок у тиждень», «урок» (географічний, грецький, заданий, історичний, латинський, математичний, музичний, початковий, ординарний, приватний, професорський, російської мови, французький); «розклад», «призначення числа уроків», «повчання з навчальної частини», «відпочинок», «переходити з класу в клас», «план навчального курсу», «план навчальний», «план навчальних годин», «план навчання»;

5) «розподіл» (піврічних курсів, порядку навчання, предметів, предметів і годин, розподіл предметів навчання, розподіл предметів за кафедрами, розподіл предметів за класами, предметів за класами і годинами), «розподіл викладання», «розподіл» (уроків, уроків і навчальних годин, розподіл учнів за курсами, розподіл навчального часу за предметами, розподіл навчальних днів і годин, розподіл навчальних предметів, розподіл навчальних годин), «розподіл годин», «розподіл числа уроків», «реєстр лекцій»;

6) «розклад руху» (руху для поступового викладання, руху днів і годин, викладання, лекцій, руху наук, руху предметів і годин викладання, руху предметів навчання, розкладів руху уроків, навчальних занять і годин, руху навчальних курсів, навчальних предметів, руху навчальних годин, руху годин), «семестр».

Так, наприклад, у першому посібнику з педагогіки О. Духновича «Народна педагогія на користь училищ і учителів сільських», який слід вважати першим українським підручником з теорії та практики навчання й виховання молоді [6], чіткого поділу на розділи (теорія навчання, теорія виховання і т. ін.) ще не було. Проте О. Духнович здійснив ґрунтовний аналіз категорії «навчання», представив авторське тлумачення дидактичних принципів («наочності», «доступності та посиленості знань для учнів», «свідомого засвоєння знань учнями, «активності учнів у процесі навчальної діяльності, «індивідуалізації та дифе-

ренціації навчання» і «міцності засвоєння знань» шляхом різних видів повторення та ін.; запропонував *поради щодо організації навчального процесу*. Так, О. Духнович рекомендував практикувати на уроці групу роботу учнів, поділивши клас на три групи (учні середніх здібностей, найбільш здібні, найслабші). На вчителя покладалося завдання працювати з цими групами не тільки фронтально, а й диференційовано, щоб забезпечити належний інтелектуальний розвиток кожного учня.

Значущим був вклад у формування категорійно-поняттєвого апарату дидактики досліджуваного періоду К.Д. Ушинського, який визначив дидактику як науку про навчання та структурував її поняттєво-термінологічну систему. До її складу вчений відніс: загальні основи дидактики, психологічні основи навчання та питання загальної організації навчання (навчальний режим), методи навчання, прийоми викладання, методики (часткові дидактики). Описуючи методи і форми навчання (включно з видами навчання), К.Д. Ушинський використовує значну кількість термінів: два головні методи – «синтетичний» та «аналітичний»; прийоми – «догматичний», «евристичний», «акроаматичний»; «вправи», «самостійна робота». Велику групу термінів віднесено вченим до тих, які складають методичну основу навчання рідній мові: пояснення читання, звукова методика, звуковий спосіб навчання читання, складання, письмове розбирання, виправлення помилок, підготовчі вправи в письмовій формі, звукові вправи, приготування до читання, логічні вправи, заучування, диктовка, орфографічне письмо, ділові статті, розповіді [14].

К.Д. Ушинським також була здійснена спроба (вперше у дидактиці) класифікувати уроки. Так, ученим було визначено такі їх типи: урок змішаний (комбінований), урок пояснення нового матеріалу, урок усних і практичних вправ, урок письмових вправ, урок оцінки знань.

Вагомим внеском у розробку поняттєво-категорійного апарату дидактики є і обґрунтування К.Д. Ушинським *методологічних основ навчального процесу, визначення структури засвоєння знань учнями, дослідження проблеми розвитку логічного мислення учнів, представлення авторського бачення принципів і правил навчання*, які трактуються «необхідними умовами навчання» (єдності навчання та виховання, своєчасності, поступливості, органічності, постійності, ясності, самодіяльності учня, відсутності надмірної напруженості і надмірної легкості, моральності, корисності, системи в навчанні, систематичності нав-

чання, наочності, зв'язку природних предметів і явищ у навчанні, істинності слова, запобігання забуванню, відновлення забутого, пасивного повторення, активного повторення та ін.). Зазначимо, що перераховані принципи і правила навчання використовувалися у дидактичній науці й раніше. Проте К.Д. Ушинському вдалося більш глибоко обґрунтувати та розширити їх зміст [14, с. 210].

Зауважимо, що, як і більшістю науковців досліджуваного періоду, аналізовані у цій статті терміни «форма навчання» і «методи навчання» К.Д. Ушинським не розділяються.

У кінці XIX ст. у навчальному посібнику М. Олесницького форми навчання поділяються на 2 види: акроматичну або монологічну (пояснювальну) й еротематичну або діалогову (запитальну або розмовну) [21].

Схожим є розподіл форм навчання і за М. Демковим (був уроженцем України, закінчив Ніжинську гімназію і Київський університет) [20, с. 17], який до основних форм навчання відносив дві: акроматичну (монологічну) й еротематичну (запитальну або розмовну). Акроматичну форму дидакт розглядав як таку, що передбачає послідовне викладання вчителем навчального матеріалу, завдання ж учнів – уважно стежити за думкою вчителя і сприймати інформацію. Суть еротематичної форми полягала в тому, що вчитель ставив питання, а учні на них відповідали, відкриваючи таким чином для себе шлях до пізнання навчального предмета [5].

Пошуки нових форм навчання у досліджуваній період привели до виникнення студійної системи (див. табл. 2), слідом за якою у 20-х рр. XX ст. у практику українських шкіл почала широко впроваджуватися така форма організації навчання, як екскурсія.

З 1923–1924 рр. в Україні почала впроваджуватися комплексна система навчання, вихідним пунктом якої був розгляд шкільного навчання як єдиної системи знань, вмінь і навичок, тісно пов'язаних із потребами народногосподарського, соціально-політичного, культурного розвитку країни. Зауважимо, що у науковій літературі тих років широко висвітлювався практичний досвід педагогів-новаторів, які використовували в своїй роботі такі методи навчання, як лабораторний, лабораторно-дослідницький, наочно-ілюстративний, екскурсійний, як зумовили розвиток групової форми організації навчальної діяльності учнів у поєднанні з індивідуальною та загальнокласною (як найбільш результативною) (Кушнірук, 2011, 2017, 2018 [12, 13, 38, 39]; Павловський, 1925 [15]; Петрович, 1928 [18]; Помагайба,

Таблиця 2

**Змістова характеристика поняттєво-термінологічної групи
«Організаційні форми навчання» (XIX ст. – 20-ті роки XX ст.)**

Термінологічне поле <i>Белл-Ланкастерська система, батавська система навчання, Дальтон-план, мангеймська система навчання, бригадно-ланкова, метод проектів, студійна система</i>	
<p>Белл-Ланкастерська система. Впровадили незалежно один від одного в кінці XVIII ст. англійський священик А. Белл і педагог Дж. Ланкастер. З XIX ст. використовувалася в багатьох країнах світу</p>	<p>Монітори / старші учні, які краще встигають, під керівництвом учителя навчали інших учнів. Заняття проводилося у залах для 600 і більше чол., поділених на групи по 10–15 чол., закріплених за моніторами [13].</p>
<p>Батавська система навчання (батавія-план). Використовувалася в американських школах у кінці XIX ст., одержала назву від м. Батавія (штат Нью-Йорк)</p>	<p>Система організації навчально-виховної роботи у школі, «згідно з якою кожен викладач використовував для класних занять лише половину навчального часу, а другу відводив на індивідуальні самостійні заняття учнів під наглядом учителя» [4, с. 37]</p>
<p>Дальтон-план. Виник на початку XX ст. в США. Одержала назву від м. Долтон (штат Масачузетс, США) Автор Дальтон-плану – Е. Паркхерст.</p>	<p>Форма навчання передбачала такі технологічні етапи: – розподіл змісту навчального матеріалу на частини – завдання з конкретизацією на спеціальній картці у формі короткого письмового завдання; – учні самостійно або в малих групах по 3–5 чоловік виконували свою роботу в доступному для кожного темпі; – клас збирався лише для того, щоб учитель зробив вступ до роботи з теми, а також для підбиття підсумків її виконання; – учні звітували про виконану роботу, набираючи певну кількість балів, а потім отримували наступне завдання; – облік навчальної роботи вівся на картках учителя, індивідуальній обліковій картці учня й обліковій картці класу; – учні мали змогу перейти до наступного класу залежно від того, як вони оволодівали навчальним матеріалом (3–4 рази на рік) [13]. В умовах роботи українських шкіл за комплексними програмами Дальтон-план остаточно модифікувався в 1924–1925 рр. в лабораторне, а потім в бригадно-лабораторне навчання, яке базувалося на принципах ланкової системи.</p>
<p>Мангеймська система навчання. Отримала назву від м. Мангейм, де вперше була використана. Засновником цієї системи був Йозеф Зіккінгер (1858–1930)</p>	<p>Належить до різновиду класно-урочної системи; передбачала створення 4 класів, відповідно до рівня інтелектуального розвитку учнів і їхніх здібностей (загальних і спеціальних) [13]. Тривалість навчання була різною: в основних класах – 8 років, у класах розвитку і допоміжних – 4 роки, у перехідних – 6 років [16, с. 304]</p>
<p>Бригадно-ланкова</p>	<p>Це модифікований варіант дальтон-плану у 1924–1925 рр. Його особливості: 1. Для опрацювання кожного нового завдання клас ділився на пари. 2. Кількісний склад ланки був 4–5 осіб, критерій формування – технічні умови. 3. Рекомендувалося використовувати сталий склад ланок. 4. У функції вчителя входило: розподіл роботи між ланками, спільний вибір методів опрацювання завдань, формування ланок гетерогенного складу (сильні та слабкі, хлопчики та дівчатка). 5. Кожна ланка обирала собі ланкового, функції якого мали організаторський характер: він стежив за точними записами виконаної роботи, за дисципліною ланки, представляв інтереси ланки у відносинах з іншими ланками та вчителями. 6. Принципи та способи формування ланок (за ініціативою самих дітей, відповідно до товариських стосунків, спільних інтересів і місцем проживання, шляхом групування учнів відповідно до рівня навчальних можливостей). 7. Фактори ефективності ланкового навчання: створення нормальних умов праці, облаштування лабораторій, забезпечення необхідною літературою, правильна організація роботи, структурування матеріалу для вивчення, підготовка звітів та ін. [15; 34].</p>

Продовження таблиці 2

<p>Метод проектів. Започаткували професор університету штату Оклахома Е. Колінгс і професор Колумбійського університету В. Кільпатрик (США)</p>	<p>Суть методу проектів полягала в: органічному зв'язку програми з життям (задум проекту базувався на життєвих потребах та інтересах дітей і реалізовувався у вигляді практичних життєвих висновків); витісненні дитячими вільними проектами офіційної шкільної програми; об'єднанні школи з сім'єю та суспільством; розвитку колективістських навичок (оскільки проекти були не лише індивідуальними, а й колективними); дослідницькому опрацюванні матеріалу з використанням шкільної лабораторної праці та поділу учнів на групи, що сприяло усвідомленню дітьми величезного значення кооперації; практичному втіленні дитячих проектів у життя [18, с. 71–76].</p>
<p>Студійна система</p>	<p>Основні ознаки: 1) усі питання, які підлягали вивченню, розподілялися на кілька циклів. Кожен окремий цикл опрацьовувався в особливій студії певною групою учнів самостійно; 2) робота проходила не в класах, а в кабінетах-лабораторіях без погодинного розкладу та здійснювалася у присутності керівника і, якщо необхідно, з його сприянням та допомогою; 3) заняття велися за планами і програмами, розробленими самими учнями у відповідності з темами офіційних програм. Робота оцінювалася колективом за її реальними результатами (доповідями, діаграмами, схемами) [9].</p>

1924, [19]; Шохор, 1924 [34]; Allport, 1924 [36]; Spitzer, 1983 [40]).

Початок ХХ ст. ознаменувався і широким впровадженням у навчальний процес українських шкіл зарубіжного досвіду, який був широко представлений різноманітними організаційними формами навчання (табл. 2).

Як засвідчує проведений аналіз, у 20-х рр. ХХ ст. *термінологічне поле поняттєво-термінологічної групи «Організаційні форми навчання»* значно розширилося, що було пов'язано, з одного боку, з низкою шкільних реформ, а з іншого – з використанням зарубіжного досвіду. Так, до *поняттєво-термінологічної групи увійшли нові терміни* («метод проектів», «стаціонарний метод», «техно-історичний метод», «драматичний метод», «ілюстративний метод», «інсценування», «тематично-груповий метод побудови роботи», «комплексні екскурсії», «екскурсійний метод» та ін.) та терміни, що *відійшли до пасивного фонду* («формально-дослідницький метод», «метод природничого навчання», «комплексні екскурсії учнів», «колективне спостереження», «метод суспільної роботи» та ін.). Також досліджувана група поповнилася такими термінами, як «лабораторні роботи», «складання плану», «опитування», «пояснювальне читання», «відповідність методів навчання змісту і меті уроку», «самостійна робота», «порівняння», «самоконтроль учнів» тощо.

Таким чином, у 20-х рр. ХХ ст. у школах України почалося використання нових форм навчання (бригадно-лабораторна,

проектна, виробничі й трудові екскурсії) та нових форм організації навчальної діяльності учнів, зокрема робота в парах змінного складу, які сприяли розвитку логічного мислення школярів, навичок самостійного оволодіння знаннями, готували до практичного життя.

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз історико-педагогічних джерел і наукових досліджень засвідчує, що в період XVII – 20-ті рр. ХХ ст. у вітчизняній та зарубіжній дидактиці відбулося становлення, розширення, уточнення категорій, які визначили термінологічне поле поняттєво-термінологічної групи «Організаційні форми навчання». До досліджуваної групи увійшли такі терміни: форма навчання, лекція, урок, Белл-Ланкастерська система, батавська система навчання, Дальтон-план, мангеймська система навчання, бригадно-ланкова система навчання, метод проектів, студійна система, «стаціонарний метод», «техно-історичний метод», «драматичний метод», «ілюстративний метод», «інсценування», «тематично-груповий метод побудови роботи», «комплексні екскурсії», «екскурсійний метод» та ін. Більшість із названих термінів функціонують і в сучасній вітчизняній дидактичній системі. Проте є й такі, що відійшли до пасивного фонду («формально-дослідницький метод», «метод природничого навчання», «комплексні екскурсії учнів», «колективне спостереження», «метод суспільної роботи» та ін.).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Атлантова Л.И. Становление и развитие основных понятий советской педагогики (1917–1931): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. К., 1981. 23 с.
2. Бондар В.І. Дидактика. К., Либідь, 2005. 264 с.
3. Вихрущ В.О. Розвиток теоретико-концептуальних основ вітчизняної дидактики (друга половина XIX – початок XX століття): автореф. дис. ... док. пед. наук: 13.00.01. К., 2000. 38 с.
4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376 с.
5. Демков М.И. Курс педагогики. Для учительских институтов, высших женских курсов и педагогических классов женских гимназий. Ч. 1. Основы педагогики, дидактики и методики. М. – Птб.: Изд. Т-ва В.В. Думновых, 1917. 354 с.
6. Духнович О.В. Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских. Львов: Тип. Ин-та Ставропиг., 1857. Ч. 1: Педагогия общая. 91 с.
7. Елькін М.В., Головкова М.М., Коробченко А.А. Історія педагогіки: навч.-метод. посіб. Мелітополь: ТОВ «Вид. будинок ММД», 2009. 204 с.
8. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; редкол.: О.С. Мельничук та ін. Т. 1–3. К.: Наукова думка, 1982–1989.
9. Жаворонков Б.Н. Дальтон – план или ступенчатая система. Дальтон – план и новейшие течения русской педагогической мысли: Сб. статей А.Г. Бедова и др. / под общ. ред. Б.В.Игнатъева. М.: Мир, 1925. 179 с.
10. Зелінська О.Ю. Педагогічна лексика української мови XVI – XVIII: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01; Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань, 2002. 208 с.
11. Курилова Т.Н. Педагогическая подготовка учителя в России: историографический анализ. Советская педагогика. 1991. № 11. С. 81–86.
12. Кушнірук С.А. Тенденції формування категоріально-понятійного апарату вітчизняної дидактики у IX – поч. XVII ст.). *European humanities studies: State and Societі. Poland – Ukraine*. Вип. 4 (III). 2017. С. 191–204.
13. Кушнірук С.А. Педагогіка. Курс лекцій: навч. посіб. К.: НПУ, 2011. 472 с.
14. Лордкипанидзе Д.О. Педагогическое учение К.Д. Ушинского. М.: Учпедгиз, 1954. С. 210.
15. Павловский В. К вопросу о звеньевой организации работы в школах Соцвоса. Путь просвещения. 1925. № 5. С. 71–80.
16. Педагогічний словник / за ред. М.Д. Ярмаченка. К.: Педагогічна думка, 2001. С. 304.
17. Петров Н.И. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Т. I–III (1751–1762). К.: Тип. И.И. Чоколова, 1905.
18. Петрович О. Метода проєктів. Радянська освіта. 1928. № 12. С. 71–76.
19. Помагайба В.І. Дальтон-план у трудовій школі. К.: Час, 1924. 66 с.
20. Помагайба В.І. З історії розвитку основних проблем педагогічної науки в Українській РСР. Нариси з історії розвитку педагогічної науки України (1917–1967). К.: Радянська школа, 1967. С. 17.
21. Олесницький М. Курс педагогики: Руководство для женских институтов и гимназий, для высших курсов. К.: Тип. Корчак-Новицкого, 1887. Вып. 2: Теория обучения. 300 с.
22. Онищук В.А. Урок в современной школе: пособ. М.: Просвещение, 1986. 158 с.
23. Попов Г. Беседы по общей дидактике: для учительских институтов, учительских семинарий, церковно-учительских школ, духовных семинарий и епархиальных женских училищ. К.: Тип. П.С. Носенко, 1914. 192 с.
24. Прокопович Ф. Первое учение отроком. В нем же буквы и слоги. Таже краткое толкование законного десятилетия, молитвы господни, символа веры и девяти блаженств. Чернигов: Тип. Троицко-Ильинского монастыря, 1760. 72 л.
25. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. К.: Генеза, 1999. 367 с.
26. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: в 2 т. / укл.: Д.Г. Гринчишин, У.Я. Єдлінська, В.Л. Карпова та ін. К.: Наукова думка, 1978. Т. 2. 592 с.
27. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 1–11.
28. Соколов Л. Общая дидактика. К.: тип. І-й Киевской артели Печатного дела, 1914. 189 с.
29. Ставровецкий К.Т. Перло многоцѣнное. Могилів, 1699. 2 зв.
30. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. М.: Прогресс, 1964–1973. Т. 1–4.
31. Форми навчання в школі: Книга для вчителя / за ред. Ю.І. Мальованого. К.: Освіта, 1992. 160 с.
32. Чередов И.М. О принципе оптимального сочетания фронтальной, групповой и индивидуальной работы с учащимися на уроках. Омск: Зап.-сиб. кн. изд-во, Омск. отд-е, 1973. 136 с.
33. Шпортенко В.А. Развитие форм организации обучения в общеобразовательной школе: (историко-теоретический аспект): дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01. К., 1994.
34. Шохор М. Научная организация умственного труда. Вестник просвещения МОНО. 1924. № 2. С. 9–24.
35. Ярошенко О.Г. Групова діяльність школярів: теорія і методика (на матеріалі вивчення хімії). К.: Партнер, 1997. 2007 с.
36. Allport P.H. Social psychology. Boston, 1924. P. 122–137.
37. Cymbalistyj P. Ukrainian linguistic elements in the Russian language, 1680–1760. Published by The School of Slavonic and East European Studies University of London, 1991. 436 p.
38. Kushniruk S. Classification of Principles of Education and Teaching Learning Process in Ukrainian Didactics in XXth – the beginning of the XXIst Century: Attempt of Retro Analysis. Intellectual Archive. Toronto: Shiny Word. Corp. (Canada), 2018. (January/February). Vol. 7. № 1. P. 97–107.
39. Kushniruk S.A. Formal-logical analysis of the conceptual and-terminological system of Ukrainian didactics. Science and education: trends and prospects: Collection of scientific articles. Aspekt Publishing of Budget Printing Center, Taunton, United States of America, 2018. P. 336–341.
40. Spitzer D.R. Training Technology. The Power of Groups. Educational Technology. 1983. Vol. 23. № 8. P. 25–26.